

Соколова Б.Ю., аспірантка
кафедри культурології

Харківська державна академія культури

КОНЦЕПЦІЯ ГЕРОЇЗМУ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ ЖИВОЇ ЕТИКИ

Анотація. У статті розглянуто основні положення концепції героїзму, яку містить філософська система Живої Етики – фундаментальна праця видатного філософа ХХ ст. О.І. Реріх.

Ключові слова: герой, героїзм, Жива Етика, самовідданість, загальне благо.

Аннотация. Соколова Б.Ю. Концепция героизма в философской системе Живой Этики. В статье рассмотрены основные положения концепции героизма, которая содержится в философской системе Живой Этики – фундаментальном труде выдающегося философа ХХ в. Е.И. Рерих.

Ключевые слова: герой, героизм, Живая Этика, самоотверженность, общее благо.

Annotation. Sokolova B. Yu. The conception of heroism in the philosophical system of Living Ethics. In the article is examined the basic thesis's of the heroism conception that is contained in the philosophical system of Living Ethics – the fundamental work of outstanding philosopher of XX century H. Roerich.

Key words: hero, heroism, Living Ethics, dedication, common good.

Актуальність проблеми. У новому, ХХІ, столітті поглиблюється процес становлення космічного світогляду, започаткований наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. видатними ученими, філософами-космістами, діячами мистецтва. Саме тому набуває актуальності дослідження філософської і наукової спадщини Олени Іванівни і Миколи Костянтиновича Реріхів, які зробили великий внесок у формування космічного світогляду. Ця спадщина розкриває цілу низку найважливіших для культурно-духовного розвитку людства явищ. Одне з чільних місць серед них посідає героїзм. У цій спадщині він постає не звичайною естетичною категорією, а невід'ємною частиною процесів, пов'язаних з еволюційним розвитком людства. Проте сучасна філософська і культурологічна думка переважно залишаються осторонь від дослідження цього явища, незважаючи на певні здобутки у цій сфері. До них належать евристичні ідеї англійського філософа ХІХ ст. Т. Карлейля¹ та його сучасника – американського філософа Р.У. Емерсона², які зробили першу спробу осмислити героїзм з позиції його важливої ролі в культурно-історичному процесі. Пізніше, у ХХ ст., О.І. Реріх та М.К. Реріх сформулювали оригінальну концепцію героїзму, яка мала деякі співзвуччя з ідеями зазначених філософів, але пов'язувала це явище з контекстом космічної еволюції людства. Ця концепція уперше проаналізована і розвинена у працях³ сучасного академіка Л.В. Шапошнікової, в яких окреслені магістральні напрями подальшого дослідження героїзму. Праці вищезгаданих мислителів сьогодні складають ті методологічні засади, які дозволяють вивчати глибинну сутність героїзму з точки зору космічного мислення.

Стрижневим підґрунтям концепції Реріхів є Жива Етика – філософія космічної реальності, – над якою О.І. Реріх працювала понад тридцять років. Жива Етика – це унікальна філософська праця, яка порушує питання взаємодії людини, планети і космосу, проблеми фундаментального значення культури і краси в еволюційному розвитку людства, а також формулює методологічні засади нового космічного мислення. Яскравий прояв зазначеної концепції знаходимо в історико-філософських творах М.К. Реріха, а також у його художній творчості. Окрім того, в епістолярній спадщині О.І. Реріх чимало рядків присвячено значенню подвигу, великому виховному потенціалу літератури про героїв.

Мета статті – розглянути основні положення концепції героїзму, яку містить філософська система Живої Етики.

Результати дослідження та їх обговорення. Одна з головних особливостей героїзму у зазначеній концепції – це те, що він репрезентує собою грань виявлення духа, його сутнісну характеристику. Дух – це тонкоматеріальна субстанція, і як «головне формоутворююче і творче начало» [22, с. 48], вона пронизує всі рівні буття космосу. Тому, дух окремої людини зумовлює її невід'ємність від складної системи всесвіту, яка ґрунтується на космічних законах. І один

Надійшла до редакції 3.02.2010

з таких законів, що називається законом єдності, означає нерозривний зв'язок усього зі всім. «Велика єдність у Всесвіті має верховенство як могутній закон. ... Кожне зерно духа належить космічній єдності, яка містить усю космічну творчість», – зазначено в Живій Етиці [2, с. 81-82]. Цей закон робить іманентним космосу принцип загального блага. Тому творчість для загального блага є природним станом духа. Дотримання цього принципу зумовлює статус, який у Живій Етиці названий співробітником космосу: «Служитель, прихильник Загального Блага, стверджується як співробітник Космосу» [2, с. 63].

З огляду на те, що нині ореол героїзму створюється навколо спортсменів, політиків, учасників різноманітних шоу, доречно навести визначення героя, котре дається в Живій Етиці: «Герой той, хто діє самовіддано, непохитно, свідомо і тим, діючи в ім'я Загального Блага, наближує перебіг космічної еволюції» [6, с. 108]. Космічна еволюція – одне з центральних понять у філософії Живої Етики, яке щодо людства загалом означає його поступальне удосконалення як невід'ємної частини всесвіту. Неухильне дотримання законів космосу забезпечує сходження шаблями цієї еволюції. На відміну від звичайної людини, герой є суб'єктом космічної еволюції, який допомагає її здійсненню на землі. Але що дає герою таку здібність і право?

Космічна еволюція в Живій Етиці тісно пов'язана з таким складним і величним поняттям, як Космічний Магніт. Ця високоенергетична структура одухотвореного всесвіту є його творчим і організуючим началом, яке взаємодіє з кожною компонентою в системі світобудови. «... Космічний Магніт є головною і основною структурою чи силою, яка регулює енергетичні процеси космічної еволюції, яка творить цю еволюцію і зумовлює рух енергоінформаційного обміну. Ця сила панує у всьому Космосі і Світобудові, і поза неї нічого не існує», – пише Л.В. Шапошникова [19, с. 83]. З найдавніших часів співтворчість людини з ритмом Космічного Магніту відобразилася у світовій культурі у формах міфів, легенд, сказань, героїчного епосу, що виникали у душі народу під його впливом.

Велика сила Космічного Магніту творить і скеровує земну еволюцію. Але діє ця сила через конкретні особистості, яким притаманне героїчне начало. Як зазначає Л.В. Шапошникова, енергетика справжнього героя погоджена з ритмом Космічного Магніту [21, с. 377]. Саме ця погодженість надає герою можливість діяти за великими законами космосу і творити у контексті космічної еволюції. Увесь внутрішній світ героя, його дух ніби озивається на її поклик, який він прагне передати людям. Такою була творчість О.М. Скрябіна, М.К. Чюрльоніса, В.С. Соловйова та багатьох інших творців і вісників космічної еволюції, котрі формували той енергетичний простір, який був необхідний для духовного перетворення людства.

Ритми Космічного Магніту пронизують усі рівні буття багатовимірного всесвіту, в якому існує ієрархія світів, від нижчих до вищих, місце яких в цій ієрархії визначає стан та якість матерії. Як пише Л.В.

Шапошникова, «стан матерії зрештою обумовлений рівнем вібрацій енергії, яка пов'язана з цим видом матерії» [22, с. 46]. Згідно з Живою Етикою, вищі світи – це світи з матерією, якій притаманна висока енергетика. Такі світи є причиною для світів, що розташовані на нижчих шаблях ієрархічної градації. Одним з головних методологічних положень Живої Етики є думка про можливість нижчого еволюціонувати тільки за допомогою вищого. Вищі світи визначають увесь хід становлення і розвитку земної історії і культури; з них до світу щільної матерії надходять необхідні еволюційні імпульси, які зумовлюють кожний новий етап розвитку. І одним з каналів, через який людство може отримати такий імпульс, є героїчне начало. Одна з найважливіших суттєвих особливостей справжнього героя полягає у його зв'язку з вищим началом світобудови. Про такий зв'язок образно сказав видатний індійський філософ Рамакрішна: «... Серце подвижника – це храм Господа» [8, с. 95].

Під вищим началом у Живій Етиці розуміються Великі Учителі, яких людство шанувало як культурних героїв, видатних філософів і мудреців, творців учень і релігійних подвижників. Вони самовіддано докладають зусиль, аби допомогти духовному розвитку людства, удосконалюють людське мислення. Їх творчість відбувається у просторі метаісторії, яка зумовлює земний історичний процес і є його причиною. Як пише Л.В. Шапошникова, метаісторична дія безпосередньо пов'язана з космічною еволюцією, і у цій дії міститься енергетичний імпульс, спрямований від вищого до нижчого [20, с. 45]. Такий енергетичний імпульс йде від Великих Учителів людства. Ці великі Герої постають як керівники земних героїв – своїх учнів, допомагаючи їм на тернистих шляхах подвигу, і таке керівництво засвідчено багатьма сторінками історії.

У Живій Етиці зазначено, що, коли людина долучається до прекрасних героїчних образів, відбувається важливе дійство, яке пов'язане з її еволюційним розвитком, – зростання свідомості [17, с. 782]. Необхідно відмітити, що Жива Етика розташовує свідомість у серці людини [13, с. 204], що співзвучно платонівському кордіоцентризму. Слід згадати, що про пізнавальні можливості серця багато розмірковував і видатний український філософ П.Д. Юркевич у своїй відомій статті «Сердце и его значение в духовной жизни человека» [25]. «Серце є підґрунтям усіх пізнавальних дій душі. <...> Збагнути *серцем* – означає зрозуміти (Втор. 8, 5)», – зазначав він, аналізуючи Святе Писання [25, с. 70]. І далі: «... Крайні філософи і видатні поети усвідомлювали, що серце їхнє було справжнім місцем народження тих глибоких ідей, котрі вони передали людству у своїх творіннях...» [25, с. 83]. Кордіоцентричні уявлення набули розвитку і в контексті християнсько-православної традиції, зокрема, у поглядах Сергія Радонезького, Серафіма Саровського, Б.П. Вишеславцева, архієпископа Луки (В.Ф. Войно-Ясенецького), П.О. Флоренського та багатьох інших.

Згідно з Живою Етикою, серце є посередником з вищими світами [13, с. 291]. Тому саме серце (і відповідно пов'язаний з ним дух людини⁴) отримує

вищий еволюційний імпульс, про який йшлося раніше. У нашому контексті це відбувається під час сприйняття героїчного образу. Цей імпульс відіграє головну роль у розвитку, вдосконаленні серця, що безпосередньо пов'язано з еволюцією людини, адже, як писала О.І. Реріх, «без розвитку і потоншення серця неможливий ніякий рух уперед, ніякий прогрес...» [10, с. 417]. І саме образи героїв, приклади їх життя та діяльності сприяють удосконаленню серця [13, с. 205].

Отже, зростання свідомості, удосконалення серця – все це грані дуже складного і дуже важливого процесу розвитку внутрішньої культури людини, чи самоорганізації її духа⁵, тобто її еволюції. Тому можна зробити висновок, що шанування героїв, жива пам'ять про героїчні подвиги і сердечний потяг до їх носіїв, захоплення та наслідування (а йдеться саме про таке сприйняття їхніх образів) – все це надає можливість піднятися на нову духовну висоту, як окремій особистості, так і народу загалом.

Важливу роль в еволюції людської природи Жива Етика надає психічній енергії. Остання є одним з вищих проявів усеначальної вогненної енергії, котра, як основа світобудови, розлита в усьому просторі і насичує кожний його атом [9, с. 52]. Психічна енергія, котру в стародавні часи називали «повітрям серця» [16, с. 608], становить велику пізнавальну і творчу силу людини, за допомогою якої можливі його життя і творчість як такі. Розвиток і акумуляція психічної енергії зумовлені розвитком культури, вихованням моральних рис людини, у тому числі і головним чином, героїчних. Згідно з Живою Етикою, до героїчних рис характеру належать:

1. *Відданість вищому началу.* Вже зазначалося, що зв'язок с вищим – одна з головних особливостей героїчного духа, але вірність – його найважливіша атрибутивна характеристика⁶. «Саме такою відданістю будуються світи, – підкреслюється в Живій Етиці. – Можна прочитати найпрекрасніші приклади відданості, й це буде повість про героїв» [14, с. 319].

2. *Самовідданість і самопожертва.* «Серед вогнів серця, – зазначено в Живій Етиці, – найяскравіший племін самопожертви. Саме цей обладунок відвертає ворожі стріли та створює славнозвісну невразливість» [13, с. 291]. В історії відомі випадки, коли самовідданість створювала навколо людини певний невидимий захист від різних небезпечних впливів, у тому числі від радіоактивних випромінювань (тут можна пригадати подвижницьке життя Марії Кюрі), захист від серйозних хвороб лікарів, що рятували людей під час епідемій. Кожне почуття, згідно з Живою Етикою, породжує енергію. Енергія героїчного почуття, почуття самовідданості є непохитною [13, с. 165]. Можливо, що не випадково незвичайна гіперболізована сила героїв оспівана у будь-якому героїчному епосі, коли зовні звичайній людині⁷ притаманна надприродна фізична міць.

3. *Мужність.* Мужність, як вогненна риса, створюється вогненною психічною енергією. У концепції Живої Етики мужність тісно пов'язана зі спокоєм, як станом, який необхідний для дії і

творення [5, с. 66–67]. Спокій є складовою ширшого за смыслом синтетичного поняття рівноваги, на яке у цій філософській системі звертається особлива увага. Рівновага дозволяє контролювати емоції і почуття, у тому числі і страх, а також надає можливість акумулювати вогненну психічну енергію, необхідну для мужності.

4. *Мудрість.* Водній з книг Живої Етики зазначено, що героїзм пов'язаний з нагніченням, чи напруженням, серцевої психічної енергії, і таке нагнічення «може засвітити райдугу усерозуміння» [3, с. 208]. Тут йдеться про становлення мудрості, гносеологічний статус якої вищий за пізнавальні можливості інтелекту, адже вона пов'язана з серцем людини. Розмірковуючи про серце і його еволюційну роль, Л.В. Шапошникова пише: «Серце містить розум і мислення вищої якості, ніж інтелект. Цей розум називається мудрістю, яка осягає навколишню дійсність якісніше і глибше за сам інтелект» [18, с. 44]. Мудрість – це розвинене серце, здатне на безпосереднє пізнання світу, і, оскільки серце є посередником з вищими світами, то й мудрість пов'язана з інформацією з цих світів. Мудрість причетна до метанаукового пізнання, що відбувається через духовну складову людини, його внутрішній світ, серце як інструмент пізнання досконаліший за методи емпіричної науки.

5. *Уміцнення протилежностей.* У Живій Етиці сказано: «Героєм не буде, хто дорожить життям. Героєм не буде, хто марно кидає життя. Герой дбайливо несе сосуд, готовий віддати його на творення світу. Знову ті ж протилежності» [1, с. 159]. І далі: «Він [герой. – Б.С.] не відривається від Землі, діючи для духа» [1, с. 159]. Проблему діалектичної взаємодії протилежностей, чия єдність і боротьба є онтологічним підґрунтям життя у всесвіті, містить філософська традиція, як Заходу, так і Сходу. Одними з головних еволюційних антитез є дух і матерія. На їх діалектиці ґрунтуються фундаментальні бінарні опозиції: Бог і людина, Небо і земля, життя і смерть тощо. Відповідно до методології Живої Етики, сутність космічної еволюції полягає у такій взаємодії духа і матерії, при якій відбувається одухотворення останньої, створення вищих і стоншених її форм [22, с. 40]. Перебуваючи у просторі земної матерії, герой – носій високодуховної енергетики подвигу, самопожертви, нових знань – разом з тим діє для духа. Як пише Л.В. Шапошникова, «дух, персоніфікований у певному героєві, і є та рушійна сила, яка пробиває енергетичні коридори подальшого одухотворення земної матерії» [21, с. 378]. Проте наслідком опору цієї матерії стає жертвний шлях героя. Інертність і догматизм людської свідомості, нездатної одразу гідно оцінити думки і вчинки героїчної особистості, спрямовані у майбутнє, прирікає її на трагічну долю, забезпечуючи на кращий випадок непорозуміння, на гірший – наклепи, переслідування, фізичну розправу. Але як влучно сказав М.К. Реріх: «Терновий великий Вінець веде світ» [11, с. 59]. Ці слова містять важливий смысл, тому що тернисті тропи героїзму і самовідданості завжди є запорукою нового початку, нового витку еволюції.

Постійність. Жива Етика відмічає ще одну з головних рис героя – постійність, з якою пов'язаний важливий момент. Як зазначено вище, героїзм є сутнісною характеристикою духа, тому дух кожної людини містить у собі потенціал героїчного начала. «... Кожне серце вже являє кошіль для подвига», – пише О.І. Рерих в одній з книг Живой Етики [15, с. 43]. Але своє героїчне начало людина повинна розвинути, або, іншими словами, акумулювати, певний енергетичний запас для постійної і неухильної дії цього начала. Героїзм, котрий виявляється як конкретні риси характеру або вчинки, – це тривалий досвід вікового надбання людського духа, це розвинута енергія серця. Саме тому М.К. Рерих писав: «Герої не утворюються – вони народжуються» [12, с. 331].

Отже, не випадково Жива Етика підкреслює, що ставлення до героїв є критерієм розрізнення народів, що еволюціонують, та народів, які перебувають у занепаді. Серцю старіючого народу поняття героїзму буде чуже, обтяжливе і навіть непристойне, але народ, який мріє про героя, закладає підґрунтя свого майбутнього сходження (см.: [1, с. 39]). Таким чином, героїчне начало відіграє провідну роль в історичних долях народів, про що писав М.К. Рерих: «Життя героя веде людство» [11, с. 53]. А згідно з думкою Р.У. Емерсона, одна з головних ознак героя – це те, що він відкриває перед людством перспективу духовного зростання і нестримно спонукає нас рухатися уперед [23, с. 135].

Висновки. Фундаментальна концепція Живой Етики надає можливість збагнути роль героїзму в космічній еволюції людства як органічної частини єдиної системи світобудови. Ця концепція репрезентує героя як суб'єкта цієї еволюції, який зумовлює її здійснення на землі. Філософія Живой Етики звертає особливу увагу на роль Великих Учителів, які допомагають духовному зростанню людства. Відповідно до космічного закону “вище веде нижче” вони посиляють необхідні еволюційні імпульси, які діють через конкретні особистості, котрим притаманне героїчне начало. Зростання свідомості окремої людини, пов'язане з удосконаленням її серця і розвитком внутрішньої культури, відбувається, коли вона сприймає героїчні образи як взірці для свого особистого життя. Прагнення усього народу шанувати своїх героїв і наслідувати їх подвиги, забезпечує йому стійкий еволюційний розвиток, неухильний духовний прогрес. Спектр важливих героїчних рис, репрезентований у Живій Етиці, надає можливість осягнути різні грані багатовимірного явища героїзму.

Примітки:

1. Концепція Т. Карлейля відображена в його праці «Герои, почитание героев и героическое в истории», яка російською мовою опублікована у збірці «Теперь и прежде» [4].
2. Думки Р.У. Емерсона викладені у книзі «Избранники человечества» [23], есе «Героизм» [24] тощо.
3. Наприклад, див. статтю «Неугасимый свет тернового венца» у збірці «Мудрость веков» [21].
4. Серце у Живій Етиці характеризується як «дім Духа» (див.: [13, с. 65]).

5. Культура визначена Л.В. Шапошниковою як «система духа, що самоорганізується» (див.: [21, с. 290]).
6. Цікавий приклад такої відданості втілює в собі епічний Роланд, котрий, вмираючи, підіймає до неба свою рукавицю [7, с. 134]. Це запорука прибуття на службу, яку він вручає Богові, як своєму небесному сеньйору.
7. При цьому іноді підкреслюється маленький зріст героя (Кухулін з ірландських саг) чи його літній вік (герой української народної думи “Отаман Матяш старий”).

Література:

1. Агни Йога (Знаки Агни Йоги). — М.: Международный Центр Рерихов, Мастер-Банк, 2008. — 600 с.
2. Беспредельность. Ч. 2. Учение Живой Этики. — М.: Международный Центр Рерихов, 1995. — 282 с.
3. Иерархия. Учение Живой Этики. — Рига: Угунс, 1992. — 218 с.
4. Карлейль Т. Теперь и прежде / Т. Карлейль; пер. с англ. Н. Горбова. — М., 1906. — 450 с.
5. Надземное. Учение Живой Этики. — М.: Международный Центр Рерихов, 1996. — 414 с.
6. Община. Учение Живой Этики. — М.: Международный Центр Рерихов, 1994. — 240 с.
7. Песнь о Роланде / пер. с старофранц. Ф. Де ла Барта. — М.: Гос. издат. худ. литературы, 1958. — 272 с.
8. Провозвестие Рамакришны (Репринтное издание). — Рига: Угунс, 1992. — 261 с.
9. Рерих Е.И. Беседы с Учителем / Е.И. Рерих // Новая эпоха. — 1999. — № 1. — С. 49–56.
10. Рерих Е.И. Письма: в 9 т. Т. 2 (1934) / Е.И. Рерих. — М.: Международный Центр Рерихов, 2000. — 576 с.
11. Рерих Н.К. Душа народов. — М.: Международный Центр Рерихов, 1995. — 104 с.
12. Рерих Н.К. Листы дневника: в 3 т. Т. 3 / Н.К. Рерих. — М.: Международный Центр Рерихов, 1996. — 688 с.
13. Сердце. Учение Живой Этики. — М.: Международный Центр Рерихов, 1995. — 354 с.
14. Мир Огненный. Ч. I. Учение Живой Этики. — М.: Международный Центр Рерихов, 1995. — 366 с.
15. Мир Огненный. Ч. II. Учение Живой Этики. — М.: Международный Центр Рерихов, 1995. — 297 с.
16. Учение Живой Этики: в 3 т. Т. 3 [Аум] / [сост. Г.Е. Чирко]. — СПб.: Отд-ние изд-ва “Просвещение”, 1993. — 814 с.
17. Учение Живой Этики: в 3 т. Т. 3 [Братство] / [сост. Г.Е. Чирко]. — СПб.: Отд-ние изд-ва “Просвещение”, 1993. — 814 с.
18. Шапошникова Л. В. Актуальность Пакта Рериха в современном мире / Л. В. Шапошникова // Культура и время. — 2005. — № 4. — С. 41–51.
19. Шапошникова Л.В. Веления Космоса / Л.В. Шапошникова. — М.: Международный Центр Рерихов, 1995. — 144 с.
20. Шапошникова Л.В. Земной маршрут космической эволюции // Л.В. Шапошникова // Культура и время. — 2008. — № 4. — С. 28–55.
21. Шапошникова Л.В. Мудрость веков / Л.В. Шапошникова. — М.: Международный Центр Рерихов, 1996. — 480 с.
22. Шапошникова Л.В. Философия космической реальности [Вступ. ст.] / Л.В. Шапошникова // Учение Живой Этики. Листы Сада Мории. Кн. 1. Зов. — М.: Международный Центр Рерихов, 2003. — С. 5–165.
23. Эмерсон Р.У. Избранники человечества / пер. с англ. С.Г. Займовского. — М.: Изд-во “Проблемы эстетики”, 1912. — 228 с.
24. Эмерсон Р. Нравственная философия / Ралф Эмерсон. — Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2000. — 384 с.
25. Юркевич П.Д. Философские произведения / П.Д. Юркевич. — М.: Правда, 1990. — 670 с.